Peygamber bile Nûşirevân'dan uzunca bahsedilirken zikredilir. İslâmiyet'in ve Araplar'ın Irak ve İran'ın fethi münasebetiyle söz konusu edildiği bu bölümde müslümanların Hz. Ömer devrinden itibaren gayri müslimler, Bizans ve İranlılar'la yaptıkları savaşlar üzerinde durulmakta, Kādisiyye, Celûlâ ve Nihâvend savaşları edebî bir üslûpla uzun uzun anlatılmaktadır. Eserin daha sonraki sayfalarında Dîneverî'nin İslâm tarihine bakışı, doğrudan veya dolaylı bir şekilde İran'ı ilgilendiren olaylarla sınırlı kalmaktadır. Nitekim Hz. Osman'ın şehid edilmesi, Hz. Ali'nin hilâfeti, Cemel ve Sıffîn vak'aları, Nehrevan ve Hâricîler'in doğuşu, Hz. Hüseyin'in şahadeti, Muhtâr'ın isyanı, İbnü'l-Eş'as'ın sebep olduğu iç karışıklıklar dikkate değer bir ayrıntı zenginliği içinde edebî bir üslûpla anlatılmış, buna karşılık genel Emevî tarihi üzerinde ise hemen hemen hiç durulmamıştır. Öte yandan, Abbâsî Devleti kurulmadan önce yapılan geniş propaganda ile Ebû Müslim'in ihtilâli uzunca anlatılmıştır. Abbâsîler'in Mu'tasım'ın hilâfetinin sonuna kadar olan yaklaşık doksan yıllık dönemi, Mansûr'un halife oluşu, Ebû Müslim'in öldürülmesi, Bağdat'ın kuruluşu, Râvendiye Vak'ası, Me'mûn ve Emîn arasındaki mücadele, Mu'tasım devrinde Bâbek ve Afşin'in isyanları gibi belli konuların ele alınmasıyla ortaya konulmuştur.

Dîneverî, kendi dönemi için gerçekten önemli bir eser olan *el-Ahbârü't-tıvâl*'de olayları anlatırken kesinlikle mezhep taassubuna kapılmamıştır. Esasen o, özellikle İran tarihiyle ilgilendiğini çeşitli rivayetleriyle açıkça ortaya koymaktadır. Bu bakımdan eser, İran'ın siyasî ve dinî gelişmesi hakkında verdiği bilgiler dolayısıyla oldukça geniş ve ciddi bir kaynak niteliğindedir.

el-Ahbârü't-tıvâl edebî, ilmî ve tarihî değerine rağmen İslâm dünyasının klasik dönemlerinde fazla itibar görmemiştir. Eserde olaylar Taberî ve İbnü'l-Esîr'in klasik İslâm tarihlerinde olduğu gibi kronolojik sırayla anlatılmamış, farklı rivayetler belirtilerek birleştirilme yoluna gidilmemiştir. Bazan oldukça eksik ve müphem rivayetler kaydedilmiş, nakledilen rivayetlerin isnadı verildiği gibi kaynaklar da ara sıra zikredilmiştir. Eserde adları geçen râvilerin sayısı yirmi biri bulmaktadır. Bunlar arasında meşhur râvi Şa'bî, edebiyatçı Heysem b. Adî, Hişâm el-Kelbî, Asmaî gibi isimlere rastlanmaktadır. Dîneverî'nin haberlerin isnadlarını vermemesi ve olaylar hakkında bütün rivayetleri kaydetmemesi, büyük bir ihtimalle, tarihî bir eserden çok edebî bir eser ortaya koyma endişesinden doğmuş olabilir. Bu yüzden de aynı olay hakkındaki çeşitli rivayetlerden kendi edebî üslûbuna uygun düşen birini tercih etmiş ve onu anlatmıştır.

Uzun asırlar ilim âleminin dikkatinden uzak kalan eser, ilk defa V. Rosen tarafından Leningrad'da St. Petersburg yazmaları arasında bulunmuştur. Leningrad Kütüphanesi'nde (nr. 822) kayıtlı nüsha, *Buğyetü't-taleb fî Târîhi Haleb* müellifi İbnü'l-Adîm tarafından 655 (1257) yılında istinsah edilmiştir. Rus âlimi Vladimir Guirgass bu nüshayı herhangi bir mukaddime ve açıklama koymaksızın Arapça metin olarak yayımlamıştır (*el-Ahbârü't-tıvâl*, I, Leiden 1888). Daha sonraki yıllarda eserin Leiden'de iki nüshası daha bulunmuştur. Bunlardan 1122 numarada kayıtlı nüsha 1000 (1592), 2436 numarada kayıtlı diğer nüsha ise 1061 (1651) tarihli olup önceki nüshadan intinsah edilmiştir. Ignace J. Kratchkovsky, V. Guirgass'ın yayımladığı eseri ikinci bir ciltle tamamlamıştır. Bu ciltte Kratchkovsky *el-Ahbârü't-tıvâl*'in Leningrad nüshasını esas alarak tahkikini yapmış, değerli bir mukaddime yazmış ve bir dizin eklemiştir (Leiden 1912). Aynı yıl Muhammed Saîd er-Râfiî'nin tashihini yaparak neşre hazırladığı eseri Muhammed el-Hudarî bölümlerine başlık koyarak neşretmiştir (*el-Ahbârü't-tıvâl*, Mısır 1330). Daha sonra Abdülmün'im Âmir, Mısır'da Rifâa Râfi' et-Tahtâvî'nin kütüphanesinde bulunan (nr. 73) ve o güne kadar bilinen üç nüshaya göre daha eski olan 579 (1183-84) tarihli bir nüshayı esas alarak bir mukaddime ile eseri yeniden neşretmiştir (*Kitâbü'l-Ahbâri't-tıvâl*, Kahire 1960).

BİBLİYOGRAFYA :

I. J. Kratchkovsky, *el-Ahbârü't-tıvâl* [Dîneverî], Leiden 1912, II, Giriş; Abdülmün'im Âmir, *a.e.*, Kahire 1960, Mukaddime; M. Şemseddin [Günaltay], *İslâmda Târih ve Müverrihler*, İstanbul 1339-42, s. 49-51; G. Sarton, *Introduction*, New York 1975, I, 615; Ghulam Muhammad Han, "Abū Hanīfa ad-Dīnawarī", *IC*, LV/1 (1981), s. 5-7; Brockelmann, *GAL*, I, 128; *Suppl.*, I, 187; a.mlf., "Dîneverî", *İA*, III, 593-594; B. Lewin, "al-Dīnawarī", *EI²* (İng.), II, 300; C. E. Bosworth, "al-Akbār al-Tewāl", *EIr.*, I, 715-716.

ETHEM RUHİ FIĞLALI

AHBÂS

(bk. VAKIF).

AHBERENÂ

(bk. İHBÂR).

AHD

(bk. AHİD).

AHD-i ATÎK

(عهد عتيق)

Yahudilerin kutsal kitabına hıristiyanlarca verilen ad.

I. GENEL BİLGİLER
II. AHD-i ATÎK'İN BÖLÜMLERİ
III. AHD-i ATÎK ve HIRİSTİYANLAR
IV. AHD-i ATÎK ve MÜSLÜMANLAR
V. İLMÎ ARAŞTIRMALAR ve AHD-i ATÎK

I. GENEL BİLGİLER

Hıristiyanlar, yahudilerin kutsal kitabına Ahd-i Atîk demektedirler. Onlara göre, Allah ile insanlar arasındaki son ahid Hz. Îsâ vasıtasıyla yapılmış olandır. Dolayısıyla bu yeni ahdin yazılı ifadesi olan metinlere **Ahd-i Cedîd***, daha önceleri Allah ile İsrâiloğulları arasında yapılan ahdi ihtiva eden metinlere de Ahd-i Atîk denilmiştir. Türkçe'de de bu teâmüle uyularak yahudi kutsal kitabına Ahd-i Atîk (Eski Ahid) denilmektedir. Grekçesi Palaia Diathêkê'dir. İbrânîce **berit** (ahid) karşılığı Alliance-Covenant olmasına rağmen, kelime Latince'ye **testamentum** (vasiyet) olarak çevrilmiştir. Bugün Ahd-i Atîk karşılığı olarak Ancienne Alliance -Old Covenant yerine Ancien Testament- Old Testament tabirleri kullanılmaktadır. Hıristiyan kaynaklarında bu tabir ilk defa, Pavlus'un (St. Paul) Korintoslular'a İkinci Mektup'unda geçmektedir (3/14). Kitâb-ı Mukaddes'in karşılığı olarak **Bible** kelimesi de kullanılmaktadır. Grekçe **Ta Biblia** (kitaplar) kelimesi ilk defa İstanbul Patriği Jean Chrysostome (398-404) tarafından olmak üzere, kilisenin resmen kutsal kabul ettiği yazılar koleksiyonu için kullanılmıştır ve Ahd-i Atîk ile Ahd-i Cedîd'i içine alır. **Bible** kelimesi, "yahudi" veya "İbrânî" sıfatıyla birlikte (The Jewish Bible / La Bible hébraïque) kullanıldığında yahudilere ait kutsal yazıların bütününü ifade eder. Yahudiler, kendi kaynaklarında "kutsal kitaplar" veya sadece "kitaplar" denilen kutsal yazıların tamamını ifade etmek üzere **Tanah** (Tanakh) kelimesini kullanmaktadırlar. Bu kelime Ahd-i Atîk'i teşkil eden

üç ana bölümden (**Torah, Neviîm, Ketuvîm**) her birine verilen isimlerin ilk harflerinin bir araya getirilmesiyle oluşmuştur.

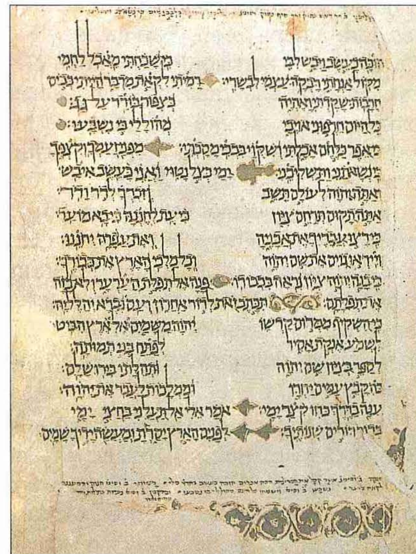
Ahd-i Atîk, yahudi ve hıristiyanlarca müştereken kabul edilen otuz dokuz kitaptan meydana gelmektedir. Ancak yahudiler bu sayıyı yirmi dört, hatta İbrânî alfabesindeki harf sayısınca yirmi iki olarak da göstermektedirler. Bu farklılık, hıristiyanlarca her biri müstakil kabul edilen birkaç kitabın yahudilerce bir tek kitap sayılmasından ileri gelmektedir. Katolikler, Trente Konsili'nde (1546-1563), "deutérocanonique" dedikleri bazı kitapları da (kutsal olup olmadığı tartışılan ve geç dönemlerde kutsal metinler arasına alınan kitaplar) listeye ilâve etmişlerdir ki yahudiler ve Protestanlar bunları kabul etmemektedirler. Bâbil Talmudu'nda Ahd-i Atîk, Torah (Tevrat) bölümü beş, Neviîm bölümü sekiz, Ketuvîm bölümü on bir kitap olmak üzere yirmi dört kitap kabul edilmiştir. Katolikler ise Ahd-i Atîk'i Tarihî Kitaplar, Tâlimî Kitaplar ve Peygamberler şeklinde üç ana bölüme ayırmaktadırlar.

Ahd-i Atîk İbrânîce yazılmıştır. Ancak Ezra, 4/8 - 6/18; 7/12 - 26; Daniel, 2/46 - 7/28; Yeremya, 10/11 ve ayrıca Tekvîn, 31/47'deki iki kelime Ârâmîce'dir.

Ahd-i Atîk'i teşkil eden kitaplar, tarihin belli bir döneminde ve aynı anda yazıya aktarılmamıştır; uzun tarihî seyir içinde çeşitli zamanlarda ortaya çıkan bu eserler, uzun süre şifahî olarak nakledilmiş, söz konusu edilen olaylardan asırlarca sonra ve bugün nisbet edildikleri şahısların dışındaki kişilerce kaleme alınmışlardır. Şifahî geleneklerin yazıya aktarılması milâttan önce X. yüzyılda başlamış, milâttan sonra I. yüzyılda sona ermiştir. Esasen İsrail tarihinin ilk dönemlerinde şifahî gelenek hâkimdir. Çıkış kitabı, Hz. Mûsâ zamanında yazının kullanıldığını göstermektedir (Çıkış, 17/14; 34/28). Ne var ki bu dönemde yazının yaygın olduğu düşünülmemelidir. Hâkimler döneminde (m.ö. 1200-1020) yazı daha yaygınlaşmış durumdaydı. Ancak İsrâiloğulları şehir merkezlerine hâkim oldukları zaman, özellikle de Hz. Dâvûd Kudüs'te krallığı kurduğunda yazılı medeniyete geçmişlerdir. Hz. Dâvûd ve Süleyman'ın saltanatlarından itibaren de tarihçiler ve yıllık tutanlar ortaya çıkmıştır. Bu medeniyete geçiş, şifahî geleneği ortadan kaldırmadığı gibi İsrâiloğulları'nda yazılı medeniyetten önce yazılı edebiyatın olmadığını da gösteremez. Nitekim, Ahd-i Atîk'in en eski metinlerinden biri sayılan Debora'nın şarkısı (Hâkimler, 5/2-31), ahid kanunu (Çıkış, 20/22-23/33) ile on emir (Çıkış, 20; Tesniye, 5) çok daha eski dönemlere aittir.

Ahd-i Atîk'in başlangıçta bir değil birçok metni söz konusuydu. Bunu Ahd-i Atîk'te birkaç defa zikredilen metinlerden anlamak mümkündür. Milâttan önce III. asra doğru Ahd-i Atîk'in en az üç ayrı metni mevcuttu. Bu metinlerden biri, daha sonra "masoretik" (yahudilerce muteber addedilen İbrânîce metin) denilen nüshaya esas teşkil eden metindir; ikincisi Sâmirîler'ce muteber olan metin, üçüncüsü ise kısmen de olsa Yunanca tercümeye asıl teşkil eden metindir. Bugün yahudilerce muteber sayılan Ahd-i Atîk metni, **masoretler** (masoretik metni tedvin eden kişiler) tarafından önceki metinlerden faydalanarak milâttan sonra V. yüzyıldan X. yüzyıla kadar yapılan çalışmalar neticesinde tesbit edilmiş İbrânîce metindir. Yahudi din âlimleri, çeşitli nüshalar arasından birini seçip onu asıl kabul etmişler, bu metnin kelime ve harfleriyle yapısını korumuşlar, farklılıkları sayfa kenarlarında göstermişler, nokta ve harekeleri kullanmışlardır. Bu çalışmalar hem Filistin hem de Bâbil okullarında yapılmıştır. Bugün elde bulunan en eski masoretik metin nüshası 820-850'lerde istinsah edilendir ki sadece Tevrat'ı ihtiva etmektedir. Ahd-i Atîk'in en eski tam nüshası ise X. asrın ilk yıllarında istinsah edilen Halep kodeksidir. Masoretik metnin tesbiti ve istinsahında en önemli rolü Ben Aşer ailesi oynamıştır. Bugünkü İbrânîce Kitâb-ı Mukaddes'ler, Jacob ben Hayyim tarafından 1524'te Venedik'te neşredilen masoretik metnin tekrarıdır ve bu metin, İbrânî Kitâb-ı Mukaddesi'nin muteber nüshası kabul edilmiştir. Kittel'in Biblia Hebraica'sının üçüncü baskısında ise Jacob ben Hayyim'in neşrettiği metnin yerine, daha eski bir metin olan Leningrad kodeksi esas alınmıştır. Ahd-i Atîk'in İbrânîce nüshası ile Grekçe tercümesi arasındaki farklar, Grekçe tercümenin yapıldığı dönemde (m.ö. III. asır), Ahd-i Atîk'in birden çok nüshasının bulunduğunu düşündürmektedir. Grekçe tercümeye esas teşkil eden metin, masoretik metne esas teşkil edenden farklı bir nüsha olmalıdır. Ahd-i Atîk'in metni ile ilgili çalışmalarda, Kahire Genizası'nda, Kumrân ve Murabbaat'ta bulunan yazmaların oldukça önemli katkısı olmuştur.

Mezmurlar'dan X. veya XI. yüzyılda yazıldığı kabul edilen tezyinatlı bir sayfa (British Museum, MS, 9879, vr. 23)

Ahd-i Atîk'in Tercümeleri. Ahd-i Atîk, hıristiyanlarca da kutsal sayıldığından, çok erken dönemlerden başlamak üzere Kitâb-ı Mukaddes adı altında ve Ahd-i Cedîd'i de içine almak üzere pek çok dile çevrilmiştir. Özellikle Yunanca, Latince, Ârâmîce ve Süryânîce'ye yapılan ilk tercümeler, yahudilerce muteber addedilen masoretik metnin tarihini ve mâruz kaldığı değişiklikleri vermesi açısından önemlidir.

Ahd-i Atîk Yunanca'ya birçok defa tercüme edilmiştir (Septante, Aquila, Theodation ve Symmaque tercümeleri). Bunlar arasında en önemlisi Septante adı verilen Yetmişler Tercümesi'dir. Rivayete göre, Kral Ptolémée II Philadelphe'in (285-246) arzusu üzerine Başkâhin Eleazar , Kudüs'ten İskenderiye'ye yetmiş iki kişi göndermiş; beraberinde altın harflerle yazılmış bir nüsha götüren bu heyet, Pharos adasında yetmiş iki günde Tevrat'ı İbrânîce'den Yunanca'ya çevirmiştir. Bunu takip eden iki asır içinde Ahd-i Atîk'in diğer kitaplarıyla kanonik olmayan bazı kitaplar tercüme edilmiştir. Gerçekte Ahd-i Atîk, İbrânîce bilmeyen İskenderiyeli yahudilerin istifadesi için ve İskenderiye'de yaşayanlar tarafından tercüme edilmiştir. Bugün yahudilerin kullandıkları İbrânîce metin ile Yetmişler Tercümesi arasında büyük

farklar vardır. Katolikler'in "deutérocanonique", yahudilerin "apokrif" dedikleri kitaplar, masoretik metinde olmadığı halde, Yetmişler Tercümesi'nde vardır. Yahudiler, ilk olarak Grekçe yazılan kitapları kabul etmedikleri, Tevrat'ın Yunanca'ya tercüme edildiği zamanı uğursuz saydıkları halde hıristiyanlar Ahd-i Atîk'in Yunanca tercümesine büyük önem vermişler, hatta mütercimlerin bu işi ilâhî ilham neticesinde yaptıklarını kabul etmişlerdir. Yetmişler Tercümesi'ne ait en eski yazma nüshalar, milâttan sonra IV. yüzyıla kadar çıkmaktadır. Bu Tercüme ilk defa 1517'de İspanya'da neşredilmiştir.

Milâttan sonra IV. yüzyıldan önce Vetus Latina adı verilen ve kollektif çalışmalar mahsulü olan eski Latince Ahd-i Atîk tercümeleri vardı. Vetus Latina Yunanca Septante'tan yapılmıştı. Papanın talimatı üzerine St. Jérôme eski Latince tercümeleri inceledikten sonra en doğru yolun Ahd-i Atîk'i İbrânîce metinden yeniden çevirmek olduğunu gördü. Jérôme, daha sonra Vulgate (yaygın) adını alacak olan tercümesini milâttan sonra 405'te tamamladı. Bu tercümenin her yeri aynı derecede ciddi değildir. Mütercim bazı bölümleri aceleye getirmiş, bazılarını ise yeniden tercüme etmeden Vetus Latina'dan olduğu gibi almıştır. Bu yüzden birçok tenkitlere hedef olan Jérôme tercümesi yine de Trente Konsili (1546-1563) tarafından muteber nüsha olarak ilân edildi. 1592'de neşredilen yeni Vulgate metni, bütün kiliselerce kullanılacak yegâne metin olarak kabul edildi.

Ahd-i Atîk, Yunanca ve Latince'nin yanında erken dönemlerden itibaren Süryânîce, Ârâmîce, Habeşçe ve Ermenice'ye de tercüme edilmiştir. Arapça'ya ilk ve en önemli tercümesi, Saadia Gaon (Yûsuf Feyyûmî) tarafından X. yüzyılda İbrânîce'den, ilk Türkçe tercümesi ise, asıl adı Albert Bobowski olan ve IV. Mehmed zamanında Dîvân-ı Hümâyun baştercümanlığında bulunan Ali Ufkî Bey tarafından yapılmıştır. 1666'da tamamlanan bu tercüme 1827'de neşredilmiştir.

Kanonizasyon. Yahudilik'te Tanah adı verilen ve üç bölümden oluşan kutsal kitaplar listesinin hazırlanarak resmen onaylanması (kanonizasyon) oldukça geç bir zamanda, milâttan sonra 90-100 yıllarında toplanan Jamnia Sinodu'nda gerçekleşmiştir. Ahd-i Atîk'in ilk bölümünü teşkil eden Tevrat'ın yazılı bir metin olarak otorite kazanması ise Kral Yoşiya'nın (m.ö. 640-608) saltanatıyla başlamıştır. Milâttan önce 622 yılında Şeriat Kitabı'nın (bk. TEVRAT) bulunmasından sonra bu kitap, Tanrı'nın İsrâiloğulları için koyduğu kanunlar mecmuu olarak kabul edilmiştir. Ezra tarafından Mûsâ'nın Şeriat Kitabı'nın halka okunması ile de artık bu kitap takriben milâttan önce IV. yüzyılda resmen kutsal kanun olarak tanınmıştır (Ezra, 7/11-26). Rut, Târihler, Ezra, Nehemya, Mersiyeler ve Daniel kitaplarının dışında Neviîm (Peygamberler) denilen kitaplar milâttan önce III. yüzyılın ilk yarısında veya II. yüzyılın başlarında resmen kutsal kitaplar listesinde yer almış, Ketuvîm grubunu teşkil eden kitaplar ise milâttan önce IV-II. yüzyıllar içinde gruplandırılmıştır; hatta "Kutsal Kitap" olarak tanınan yazıların pek çoğunun yazım işi Hıristiyanlık çağına kadar devam etmiştir. Milâttan sonra 90-100 yıllarında Jamnia Sinodu, uzun tartışmalar neticesinde yazıların kutsallığını resmen ilân etmiştir. Filistin dışında (Diaspora) yaşayan yahudilerin resmî listesinde (canon) diğerlerinde bulunmayan bazı kitaplar da mevcuttu.

Hıristiyanların kabul ettiği kutsal kitaplar listesi (canon), İskenderiye ve Diaspora'da kullanılan Yunanca Kitâb-ı Mukaddes'te mevcut bütün kitapları ihtiva etmektedir. Bu listeye, yahudilerle Protestanlar'ın "apokrif", Katolikler'in "deutérocanonique" dedikleri kitaplar da dahildir. Ahd-i Atîk'le ilgili hıristiyan kanonu, Trente Konsili'nde tesbit edilip son şeklini almıştır.

II. AHD-i ATÎK'İN BÖLÜMLERİ

A. Tevrat. Ahd-i Atîk'in ilk ve en önemli bölümünü teşkil eden Tevrat, yahudiler tarafından Torah, Batı'da ise "Esfâr-ı Hamse" karşılığı Pentateuque olarak adlandırılmaktadır. Tevrat, yahudi inancına göre, kelime kelime Yahve tarafından Hz. Mûsâ'ya vahyedilmiştir. Onun bir benzeri asla gelmeyecektir ve bu kitap vahyedildiği şekliyle hiç bozulmadan günümüze kadar gelmiştir. Kur'ân-ı Kerîm yahudilerin kitaplarını tahrif ettiklerini, modern araştırmacılar ise Tevrat'ın bugünkü şekliyle Hz. Mûsâ'ya nisbet edilemeyeceğini belirtmektedir.

Tevrat, beş bölümden oluşmaktadır. Bunlar Tekvîn, Huruç, Levililer, Sayılar ve Tesniye'dir. Tekvîn, yaratılıştan Hz. Yûsuf'un vefatına kadar geçen olayları, diğer bölümler ise Hz. Mûsâ'nın dünyaya gelişinden vefatına kadarki dönemde cereyan eden olayları, Hz. Mûsâ'nın ilâhî vahye mazhar oluşunu, çöldeki kırk yıllık hayatı anlatmaktadır.

B. Neviîm (Peygamberler). Yahudiler, kendi tasniflerinde Ahd-i Atîk'in ikinci kısmını teşkil eden Neviîm'deki kitapları iki gruba ayırmakta, ilk grubu oluşturan Yeşu, Hâkimler, Birinci ve İkinci Samuel, Birinci ve İkinci Krallar kitaplarına ilk nebîler (Neviîm Rişonîm), ikinci grubu oluşturan İşaya, Yeremya, Hezekiel ile on iki peygamber (Amos, Hoşea, Yoel, Obadya, Nahum, Mika, Habakuk, Yûnus, Haggay, Tsefanya, Zekarya, Malaki) kitaplarına da sonraki nebîler (Neviîm Ahoronîm) demektedirler. Onların bu ikinci kısma Neviîm adını vermeleri, bu bölümdeki kitapları peygamberlerin yazdıklarına inanmaları sebebiyledir. Ancak ilmî ve edebî tenkitler bu yahudi geleneğini doğrulamamaktadır. **a- İlk Nebîler.** İbrânîler'in tarihini, Tesniye'nin bıraktığı yerden Bâbil esaretine kadar devam ettirmektedir. Bu sebeple hıristiyanların tasnifinde bu kısım, tarihî kitaplar içinde yer alır. İlk nebîler içinde şu kitaplar bulunmaktadır: **1. Yeşu.** Yirmi dört babdan oluşur. Hz. Mûsâ'nın vefatından sonra Yeşu liderliğindeki İsrâiloğulları'nın vaad edilen topraklara girişini ve o toprakların taksimatını anlatmaktadır. Kitâb-ı Mukaddes'le ilgili tenkidî tetkiklere göre kitap, farklı kaynakların bir araya getirilmesiyle oluşmuş, daha sonra çeşitli düzeltme ve ilâveler yapılmıştır. Kitap, yahudi geleneğinin benimsediği gibi Yeşu tarafından yazılmış olmayıp nakledilen olaylarla nihaî yazılış arasında asırlar geçmiştir (bk. *Ancien Testament*, s. 410). **2. Hâkimler.** Yirmi bir babdır. Yeşu'nun ölümünden krallığın kuruluşuna veya Samuel'in gençliğine kadar geçen dönemi anlatmakta, ayrıca İsrâiloğulları'nın sosyal ve dinî hayatlarını düzenleyen Hâkimler'in faaliyetlerini nakletmektedir. Kitap, yahudi geleneğinin benimsediği gibi Samuel tarafından değil, farklı dönemlerde kaleme alınmıştır. Debora'nın neşîdesi (Bab 5) ve Yotam'ın konuşması (9/7-15) gibi bölümler çok erken tarihlerde yazıyla tesbit edildiği halde, kitap genelde Tesniye ekolünün redaksiyonundan geçmiştir. **3. Birinci ve İkinci Samuel.** Samuel'in adını taşıyan kitapların Birinci ve İkinci Samuel diye ayrılması yakın tarihlerde olmuştur. Yunanca'ya tercüme edilmesi sırasında metin ikiye ayrılmış, XV. ve XVI. yüzyıllardan itibaren İbrânîce kutsal kitaplarda da aynı tasnif uygulanmıştır.

Birinci Samuel otuz bir babdır. Burada Samuel'in çocukluğu, peygamberliği, Filistîler'le mücadeleler, Saul'ü kral olarak meshetmesi (tayin edip takdis etmesi), Saul'ün krallığı, Hz. Dâvûd'la mücadelesi, Samuel'in ölümü (Birinci Samuel, 25/1) ve Saul'ün ölümü anlatılır. İkinci Samuel ise yirmi dört bab olup Hz. Dâvûd'un krallığını anlatmaktadır. Birinci ve İkinci Samuel kitapları, yahudi inancına göre Samuel tarafından yazılmıştır. Ancak bu telakki doğru değildir. Zira Birinci Samuel'de (25/1) Samuel'in ölümü nakledilmektedir. Bu sebeple Birinci Samuel'in (1-24) Samuel, geri kalan kısmın da Natan ve Gad tarafından yazıldığı ileri sürülmüştür. Tenkit faaliyeti ise, Samuel'in kitaplarındaki mevcut tekrar ve çelişkileri, en az iki ayrı kaynağın mevcudiyetiyle açıklamaktadır (bk. *Introduction à la Bible*, II, 293). **4. Birinci ve İkinci Krallar.** Birinci Krallar yirmi iki, İkinci Krallar ise yirmi beş babdır. Krallar, İbrânîce yazmalarda bir tek kitaptır. Hz. Dâvûd'un vefatından Bâbil esaretine kadar geçen dönemin olaylarını, Hz. Süleyman ile İsrail ve Yahuda krallarının tarihini anlatır. Kitapta anlatılan olaylar yaklaşık dört yüzyıllık bir süreyi kapsar. Ancak kitapların bugünkü şekli, farklı kişilerce yazılan ve değişik zamanlarda yapılan ilâvelerin bir neticesidir. Kitap bir kişi tarafından kaleme alınmamıştır.

İbrânî harfleriyle Türkçe yazılmış Tevrat'ın Tesniye bölümü (İstanbul Hahambaşılığı)

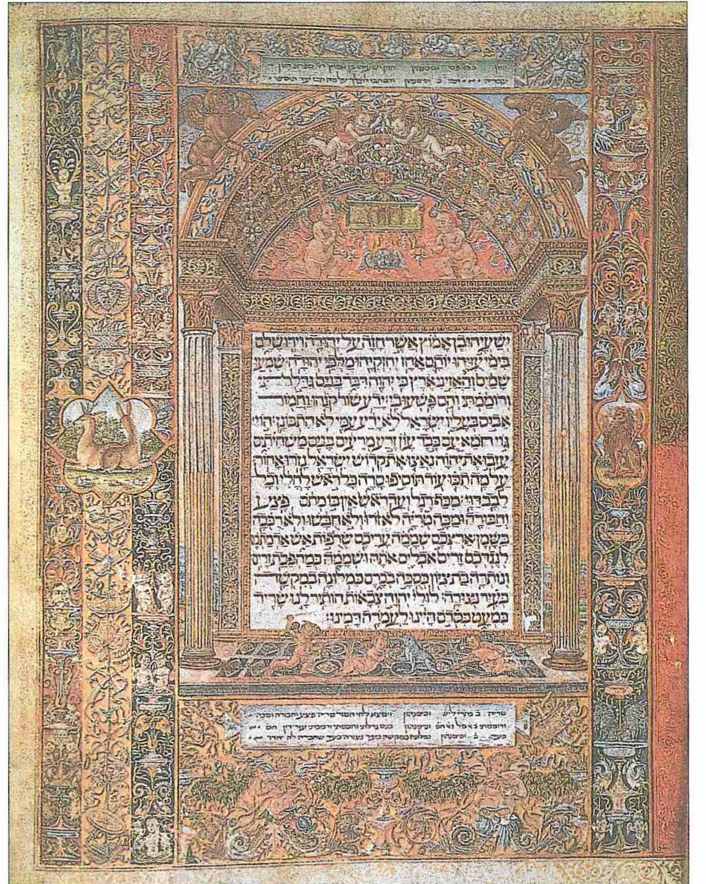

בס״ד — דברים א

פרשת דברים 44 — תרגום פרשת דברים

Zira bir kişinin hem İkinci Krallar, 25/27-30'u hem de **ahid sandığı***nı tasvir eden Birinci Krallar, 9/13'ü veya Birinci Krallar, 9/21'deki olayları yazabilmesi için 400 yıldan fazla yaşaması gerekir. Kitabın yazarları değişik eserlerden faydalanmışlardır. Yunanca'ya tercümesinden sonra da bazı ilâveler yapılmıştır ki bunlar Septante'ta yoktur (bk. *Introduction à la Bible*, II, 320). **b- Sonraki Nebîler.** Bu bölümdeki kitaplar, "yazar peygamberler" diye adlandırılan peygamberlerin isimleriyle anılır ve şu şekilde sıralanır: **1. İşaya.** Altmış altı babdan oluşan bu kitap, Peygamber İşaya'nın rü'yetleriyle (zâhirî ve bâtınî yollarla verilen ilâhî bilgi) kurtuluş yollarına dair verdiği haberleri ihtiva eder. Tenkit çalışmaları, İşaya kitabını üç gruba ayırmakta, 1-39'u Peygamber İşaya'ya, 40-55'i İkinci İşaya'ya, 56-66'yı da Üçüncü İşaya'ya nisbet etmekte, buna gerekçe olarak da kitaptaki üslûp değişikliklerini, çevre ve tarihî dönem farklılıklarını göstermektedir. Peygamber İşaya milâttan önce 740 yılında peygamberliğe başlamış, kırk veya altmış yıl bu görevi sürdürmüştür. Ancak, "İkinci İşaya" bölümü (40-55), Bâbil esaretiyle ilgili hadiseleri, "Üçüncü İşaya" ise (56-66) esaretten geri dönen halkın Filistin'deki durumunu nakletmektedir. Bu da münekkitleri, İşaya'nın farklı yazarların kaleminden çıktığı görüşüne sevketmiştir. **2. Yeremya.** Elli iki babdır. Milâttan önce 645'te doğan, 626'da peygamberliğe başlayan Yeremya'ya nisbet edilen bu kitapta çeşitli rü'yetler, kurtuluş vaadleri, İsrâiloğulları'nı tenkit ile 587-586'da Kudüs'ün düşüşü anlatılır. Yeremya kitabı İbrânîce ve Grekçe nüshalarda farklılıklar arzeder. Mevcut haliyle kitap, Yeremya'ya ait metinlerin geliştirilmiş, tamamlanmış ve yeniden düzenlenmiş şeklidir. Yeremya ile ilgili biyografik bilgiler Baruch tarafından yazılmış, kitap son şeklini Babilonya'da almıştır (bk. *Introduction à la Bible*, II, 402). **3. Hezekiel.** Kırk sekiz babdır. Bâbil esareti döneminde yaşayan Peygamber Hezekiel'in çeşitli konulardaki rü'yetlerini ihtiva eder. **4. Hoşea.** Yahudi kutsal kitaplar listesinde on iki peygambere ait kitapların ilkidir. On dört bölümden oluşan kitap, milâttan önce VIII. yüzyılda yaşamış olan Peygamber Hoşea'nın hayatı hakkında bilgilerle İsrail'in durumu ve geleceği ile ilgili vahiyleri ihtiva eder. **5. Yoel.** Çeşitli rü'yetler ile Yahve'nin gününün tasviri yapılmaktadır. Kitabın yazılışıyla ilgili olarak, milâttan önce IX. asır ile milâttan önce I. asır arasında değişik tarihler ileri sürülmektedir. **6. Amos.** Dokuz babdan oluşur. Milâttan önce VIII. yüzyılda tebliğ faaliyetlerinde bulunmuş olan Amos'un sözlerini ve işlerini, çeşitli rü'yetlerle kehanetleri ihtiva etmektedir. Birinci şahıs ağzından olan ifadeler onun kaleminden çıkmış sayılabilirse de bütünüyle kitap onun müridleri tarafından kaleme alınmıştır. **7. Obadya.** Ahd-i Atîk'te peygamberlere nisbet edilen yazıların en kısa olanıdır. Bir bölüm ve yirmi bir cümleden ibaret olan bu yazıda Edomlular'ın işledikleri suçlar, âkıbetleri, nihaî zaferin İsrail'e ait olacağı bildirilmektedir. Yazıldığı zaman konusunda milâttan önce IX. asır ile V. asır arasında değişik tarihler ileri sürülmektedir. **8. Yûnus.** Yûnus peygamberin hayatının anlatıldığı bu bölüm dört babdan oluşmaktadır. Kitapta Yûnus'un rab tarafından verilen Nineve (Ninova) halkını uyarma görevini yerine getirmeyerek bir gemiyle kaçmaya kalkışması, denize atılması, kendisini bir balığın yutması ve sonraki gelişmeler anlatılır. Yûnus, İkinci Krallar'daki (14/25) ifadeye göre, II. Yeroboam'ın saltanatının başlarında milâttan önce 780'lere doğru peygamberlik yapmış olmalıdır. Ancak kitabın yazılış tarihi, Yûnus'a nisbet edilen bu kısımda belirtilmemiştir. Tenkit faaliyeti, kitabın Bâbil esareti sonrası döneme ait olduğu görüşündedir. Ayrıca eserin Yûnus'un Nineve'den dönüşünden sonra yazıldığı ileri sürülmektedir. **9. Mika.** Milâttan önce VIII. asırda yaşamış olan Peygamber Mika'ya nisbet edilir. Kitap yedi bölümdür ve çeşitli vaad ve tehditleri ihtiva etmektedir. 4/1 - 5/8 kısmının onun tarafından yazılmadığı, en erken milâttan önce V. yüzyıla ait olabileceği ve kitaba sonradan ilâve edildiği ileri sürülmüştür. **10. Nahum.** Peygamber Nahum hakkında bilgi yoktur. Ona nisbet edilen bu kitapçık üç bölümdür ve Yehuda'nın kurtuluşu ile Nineve şehriyle ilgili tehditlerden oluşmaktadır. Nineve'nin yıkılışından az önce yazılmış olmalıdır. **11. Habakkuk.** Milâttan önce VII. asır ile VI. asrın başlarında yaşayan bir peygamberdir. Hakkında bilgi yoktur. Ona nisbet edilen kitap üç bölümden müteşekkildir. Yehuda'da hüküm süren adaletsizliklerden şikâyet etmekte ve Kildânîler'in geleceğine dair haberler vererek halkın sadakatinin kendi bekaları için şart olduğunu belirtmektedir. **12. Tsefanya.** Milâttan önce VII. yüzyılda yaşamış olan bu peygambere nisbet edilen bölümde İsrail'in günahı üzerinde durulur. **13. Hag-**

gay. İki babdan oluşur. Mevcut şekliyle, milâttan önce 520'de dört ay peygamberlik yapmış olan Haggay'ın bir talebesi tarafından, onun tebliği özetlenerek yazılmıştır. Mâbedin inşasını ertelemek için boş bahaneler öne süren halk ile yöneticiler tenkit edilmekte, mâbedin müstakbel ihtişamı bildirilmekte, Mesihî ümitler taşıyan Zorobabel methedilmektedir. **14. Zekarya.** On dört babdan oluşan bu kitabın nisbet edildiği Zekarya, Hz. Yahyâ'nın babası olan Zekeriyyâ'dan farklı bir kişidir. Milâttan önce VI. yüzyılda yaşamış bir peygamber ve kâhindir. Zekarya kitabı çeşitli rü'yetlerle vaadlerden müteşekkildir. Tenkit faaliyeti, kitabı 1-8 ve 9-14 diye iki kısma ayırmıştır. Gerek üslûp gerekse muhteva yönünden diğerinden farklı olan ikinci kısmın V. asrın ilk yarısına, hatta Filistin'deki Grek dönemine ait olduğu ifade edilmektedir. **15. Malaki.** Ahd-i Atîk'in Neviîm grubunda on iki peygamberin sonuncusuna nisbet edilen kitaptır. Malaki kelimesinin "maleaki" (habercim) kelimesinden geldiği belirtilerek eserin anonim olduğu ifade edildiği gibi bazıları da Malaki'yi özel isim kabul etmişlerdir. Eski yahudi geleneği ise Malaki ile Ezra'yı aynı kişi saymıştır. Dört babdan oluşan Malaki metninde Tanrı'nın İsrail'e olan sevgisi, kâhinlerin ibadet hayatındaki düzensizlikleri, rabbin ismini ve sofrasını hor görmeleri, Tanrı'ya karşı yapılan ihanetler, putperestlerle evlilik ve gereksiz boşanmalar, şeriatın emirlerinin tatbiki, Yahve'nin günü ve rabbin habercisinden bahsedilmektedir. Peygamber Malaki milâttan önce 480-460 yıllarında faaliyet göstermiştir; eser ise milâttan önce 433-432 yıllarında yazılmış olmalıdır. Malaki, Yahudilik'teki kanonik peygamberlerin sonuncusudur. Ondan sonra artık mesih gelecektir.

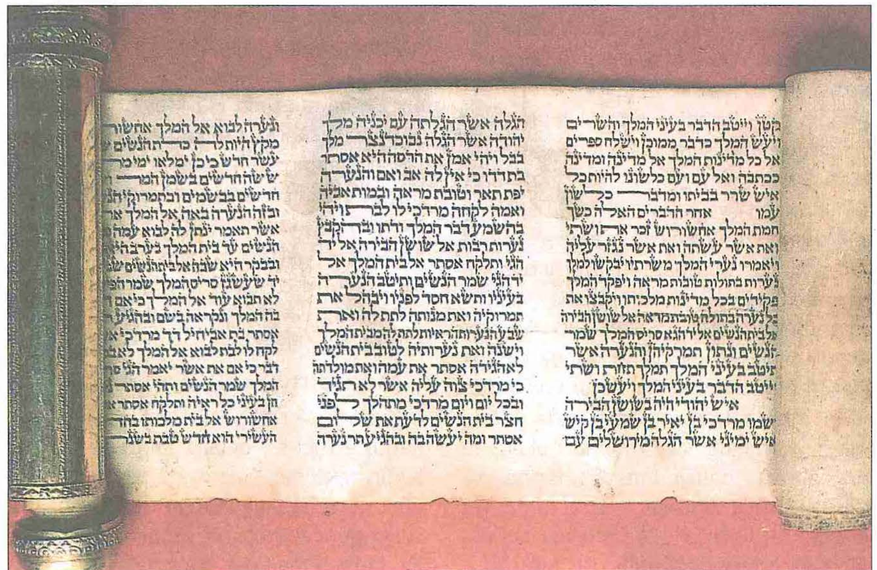
C. Ketuvîm (Kitaplar). Ahd-i Atîk'te Tevrat ve Peygamberler'den (Neviîm) sonra bir üçüncü koleksiyonu oluşturan Ketuvîm, çeşitli Yunanca yazmalarda ve kilisece benimsenen listelerde farklı şekillerde tasnif edilmiştir. Ketuvîm bölümü, bütün İbrânîce Kitâb-ı Mukaddes listelerinde yer almakla birlikte hep aynı şekilde sıralanmamaktadır. Talmud'da bu bölümle ilgili sıralama şöyledir: Rut, Mezmurlar, Eyüb, Meseller, Vâiz, Neşîdeler Neşîdesi, Mersiyeler, Daniel, Ester, Ezra-Nehemya, Târihler. Daniel kitabı, kilise tasniflerinde Peygamberler grubuna ait olmasına rağmen, yahudi geleneğinde Ketuvîm içinde yer almaktadır. **1. Mezmurlar.** İbrânîce Kitâb-ı Mukaddes'te Ketuvîm bölümünün baş tarafında yer alan Mezmurlar, Yunanca tercümede Tâlimî Kitaplar içinde ve ilk sırada, Latince tercümede ise Eyüb kitabından sonra gelmektedir. Mezmurlar kitabı İbrânîce'de Tehillîm (ilâhîler) veya Sefer Tehillîm adıyla geçmektedir. Mezmurlar kitabında 150 (Yunanca tercümede 151) mezmur vardır. Ancak bunların bölümlenmesi İbrânîce metin ile Yunanca ve Latince metinde farklı şekildedir. Mezmurlar, Tanrı adının kullanılışına göre de farklılıklar göstermektedir. Bazıları Yahve (rab), bazıları da Elohim (Allah) ismini daha çok kullanmaktadırlar. Diğer taraftan Mezmurlar, nisbet edildikleri şahıslara göre de bir tasnife tâbi tutulmuştur. İbrânîce metinde otuz dört, Yunanca nüshada ise on dokuz mezmurun kime ait olduğu belli değildir. İbrânîce metinde yetmiş üç (Septante'da seksen dört) mezmur Dâvûd'a, on iki mezmur Âsaf oğullarına, on iki mezmur Korah oğullarına, bir mezmur Hz. Mûsâ'ya, iki mezmur Hz. Süleyman'a, bir mezmur Heman'a, bir mezmur Etan'a, bir mezmur da Yedutun'a nisbet edilmektedir. Mezmurların bugünkü İbrânîce metinleri çoğunlukla eksik ve hatalıdır. Metinler üzerinde sık sık düzeltmeler ve yorumlar yapılmıştır. Diğer taraftan ibadetlerde kullanılmaları sebebiyle birçok defa istinsah edilmiş ve bu çalışmalar çeşitli hataların meydana gelmesine sebep olmuştur. Kumran'da bulunan mezmurlara ait rulo, metin tesbiti açısından oldukça önemlidir. Mezmurların Yetmişler Tercümesi'ndeki Yunanca metni (aş. bk.), Ahd-i Atîk içinde en kötü tercümelerden biridir. Bunun sebebi de hem İbrânîce metnin sağlıklı olmaması, hem de mütercimlerin yetersizliğidir. Mezmurların yazıldıkları dönemle ilgili iki ayrı görüş vardır. Bazılarına göre bunlar en erken, krallığın sona erişi dönemine, hatta Bâbil esareti dönemine aittir. Daha çok benimsenen ikinci görüş ise mezmurların Hz. Dâvûd ve Süleyman devirlerinde ortaya çıktığını ileri sürmektedir. Yahudi ve hıristiyanlar, mezmurların mevcut haliyle Hz. Dâvûd'a ait olduğuna kanidirler. Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. Dâvûd'a verildiği bildirilen **Zebur*** (bk. el-Enbiyâ 21/105; en-Nisâ 4/163; el-İsrâ 17/55), İslâm âlimlerine göre mezmurlardır. Kur'ân-ı Kerîm'de geçen, "An-

XV. yüzyılda Portekiz'de yazılmış Ahd-i Atîk'ten İşaya kitabının ilk sayfası (Bibliothèque Nationale, MS, Heb. 15, vr. 251)

dolsun biz Zikir'den sonra Zebur'da da 'yeryüzüne sâlih kullarım vâris olacaktır' diye yazdık" (el-Enbiyâ 21/105) meâlindeki âyete benzer bir ifade bugünkü mezmurlarda da vardır (bk. Mezmur, 37/29). **2. Süleyman'ın Meselleri.** Otuz bir babdır ve hikmetin önemi, ona sahip olmanın faydaları, muaşeret kuralları, mutedil olmak, insanın yakınlarına karşı vazifeleri, ilâhî hikmet, krallara nasihatlar ile çeşitli mesellerden oluşmaktadır. Meseller kitabının tamamı Hz. Süleyman'a ait olmasa da iki büyük koleksiyon (10/1 - 22/16 ve 25-29) ona nisbet edilmektedir. Ayrıca vecizelerin çoğunun onun tarafından söylenmiş ve krallık yazıcıları tarafından derlenmiş olması kuvvetle muhtemeldir. Bununla beraber, sonraki dönemlerde çeşitli ilâve ve düzeltmeler de yapılmıştır. Kitap, milâttan önce 200 yılında bugünkü şekliyle mevcuttu (Siracide, 47/17). Yahudi filozof Spinoza, kitabın ilham mahsulü olduğunu kabul etmemiştir. **3. Eyüb.** Kırk iki babdan ibarettir. Eyüb peygamberin hastalığı, çektiği acılar ve başından geçen diğer olaylar anlatılır. Eyüb'ün hikâyesi, milâttan önce II. binyılın sonlarına kadar varırsa da eserin bugünkü şekli yakın zamanların ürünüdür. Tenkit faaliyeti, 3/1 - 31/40; 38/1 - 42/6 kısmının Bâbil esareti döneminde ve milâttan önce 575'e doğru yazıldığını, daha sonra ise 32/1 - 37/24 kısmının ilâve edildiğini ileri sürmektedir. **4. Neşîdeler Neşîdesi.** Ahd-i Atîk'in Ketuvîm kısmında ve Megilloth denilen grubun başında yer alır. Sinagoglarda, Paskalya (Pesah) bayramının sekizinci günü okunur. Kitapta, iki sevgilinin karşılıklı sevgi ve aşkları tasvir edilmektedir. Âdeta erotik aşk şiiri mahiyetindeki bu kitabın kutsal kitaplar listesine alınması bir hayli tartışmadan sonra ve Jamnia Sinodu'nda olmuştur. Tanrı, meşrû evlilik ve peygamberlere ait tebliğle ilgili hiçbir ifadenin yer almadığı bu kitabı, bazı hahamlar ilham eseri saymamışlardır. **5. Rut.** Septante ve Vulgate'da Hâkimler ile Birinci Samuel, İbrânîce Kitâb-ı Mukaddes'te ise Ketuvîm kısmında, Megilloth içinde ve Neşîdeler Neşîdesi ile Mersiyeler arasında yer alır. Kitap, yahudi tarihinin Hâkimler döneminde yaşayan Moablı bir kadının hikâyesidir. Bu kadın, Dâvûd'un dedesi Obed'in annesidir. Eserde Obed'den Dâvûd'a kadar devam eden şecerenin verilmesi, onun Samuel döneminde, hatta Dâvûd'un saltanatından sonra yazıldığı ihtimalini güçlendirmektedir. Kitabın redaksiyonu ise Bâbil esareti sonrasında yapılmıştır. Kitap Şavuot bayramında okunmaktadır. **6. Yeremya'nın Mersiyeleri.** Beş mersiyeden meydana gelen kitapta Nebukadnetsar (Buhtunnasr) tarafından Kudûs'ün ve mâbedin yıkılışı anlatılmaktadır. Kitabın muhtevası onun milâttan önce 586'dan kısa bir süre sonra ortaya çıktığını göstermektedir. İbrânîce Kitâb-ı Mukaddes'te Mersiyeler, Rut ile Vâiz arasında müstakil bir kitap olarak yer alırken, Grekçe ve Latince nüshalarda, Yeremya'ya ait olduğunu ifade eden bir giriş kısmıyla birlikte Yeremya kitabına ek teşkil etmektedir. Kitabın Yeremya'ya mal edilmesi, muhtemelen İkinci Târihler'deki (35/25) ifade sebebiyledir. Targum ve Talmud tarafından temsil edilen yahudi geleneği, Mersiyeler'i Peygamber Yeremya'ya mal etmektedir. Ancak Mersiyeler ile Yeremya kitabı arasında çelişkiler mevcuttur. Bu da eserin Yeremya'ya ait olmadığı hipotezinin ortaya atılmasına sebep olmuştur. Mersiyeler kitabı, yahudilerce, Kudüs'ün yakılışının yıl dönümü olan 9 Ab'da okunmaktadır. **7. Vâiz.** On iki babdan oluşan bu kitapta "Vâiz", Hz. Süleyman'a kendi otokritiğini yaptırır; insanın gayretlerinin bir işe yaramadığını, her beşerî realitenin menfi yönünü ve sınırlarını da beraber taşıdığını, sonsuz zaman ile geçici anlar arasındaki zıtlığı ifade ederek hikmetin adalet ve kaderin esrarı ile olan münasebetlerini anlatır. Netice olarak da Tanrı'dan korkmanın, ona itaat etmenin ve hüküm gününe hazırlanmanın zaruretini belirtir. Vâiz kitabının başında yazar kendisini Dâvûd'un oğlu ve kral olarak takdim etmekte, Talmud'da ifadesini bulan yahudi geleneği de bu ifadeden hareketle kitabın Hz. Süleyman tarafından yazıldığını kabul etmektedir. Ancak kitaptaki yazı dili, Ârâmîce menşeli kelimelerin çokluğu, krallık yönetimiyle ilgili değerlendirmeler bu kanaatle çelişmektedir. Ayrıca Hz. Dâvûd'un Kohelet (Vâiz) adlı ve Kudüs'te krallık yapmış bir oğlu yoktur. Vâiz kitabı milâttan önce 300-200 yılları arasında yazılmış olmalıdır. Yazar, kendi devrinde kullanılan, yazıların daha önceki büyük tarihî şahsiyetlere nisbet edilmesi usulünü uygulamıştır. **8. Ester.** On babdır. Ester adındaki genç bir yahudi kızının yahudileri Pers Krallığı döneminde vezir Haman'ın katliam planından kurtarışını anlatır. Ester kitabının İbrânîce nüshası ile Grekçe nüshası birbirinden farklıdır. Kitap milâttan önce 114'ten daha evvel yazılmıştır. Ancak kesin tarih tesbit etmek güçtür. Ayrıca kitaptaki bazı bilgilerin tarihî gerçeklere uymadığı anlaşılmıştır. Ester kitabı uzun tartışmalardan sonra yahudi kanonuna girebilmiştir. Kumran'da bu kitap bulunamamıştır. Hz. Îsâ ve Ahd-i Cedîd yazarları ondan hiç söz etmemişler, hatta Sardesli Meliton ve Saint Athanase, kendi kanonik listelerinden bu kitabı

XIX. yüzyıl başlarında yazılmış Ester kitabı (İstanbul Hahambaşılığı)

çıkarmışlardır. **9. Daniel.** İbrânîce Kitâb-ı Mukaddes'teki Daniel kitabının bazı bölümleri (1/1 - 2/4ª ve 8/1 - 12/13) İbrânîce, bazı bölümleri ise (2/4ᵇ - 7/28) Ârâmîce'dir. Ayrıca kitap, İbrânîce nüsha ile Grekçe ve Latince tercümelerde farklılıklar arzetmektedir. Kitapta Peygamber Daniel'in Nebukadnetsar tarafından Bâbil'e götürülüşü, orada başından geçenler ve Daniel peygamberin geleceğe yönelik rü'yetleri nakledilir (bk. DÂNYÂL). Kitap mevcut haliyle, Bâbil esareti dönemine ait bir peygamberin eseri olarak görülürse de eserde tarihî gerçeklerle bağdaşmayan hususlar da vardır. Meselâ daha ilk cümlede, "Yehuda Kralı Yehoyakim'in krallığının üçüncü yılında, Bâbil Kralı Nebukadnetsar Yeruşalim'e geldi ve onu kuşattı" (Daniel, 1/1) denilmektedir ki Yehoyakim'in krallığının üçüncü yılında (m.ö. 606) Kudüs'ün işgali söz konusu değildir. **10. Ezra ve Nehemya.** Yahudilerin tasnifinde Ketuvîm grubu içinde ve Târihler'den önce yer almaktadır. Başlangıçta bir tek kitap halinde iken sonradan ayrılmıştır. İbrânîce Kitâb-ı Mukaddes'te de tek bir kitap halindedir. Ezra ve Nehemya kitaplarında Bâbil esaretinden sonraki dönem, Bâbil'e götürülenlerin geri dönüşü, Ezra'nın şeriatı halka okuyuşu, mâbedin yeniden inşası ve vali Nehemya'nın faaliyetleri anlatılır. Kitapların yazarı ile ilgili bilgi yoktur. Fakat genel olarak Ezra-Nehemya ile Birinci ve İkinci Târihler'in aynı kişi tarafından yazıldığı kabul edilmektedir. Kitapların milâttan önce IV. asrın sonu ile III. asrın ortalarında yazıldığı söylenmektedir. **11. Birinci ve İkinci Târihler.** Başlangıçta İbrânîce Kitâb-ı Mukaddes'te bir tek kitap halindeyken Grekçe tercümede ikiye ayrılmış, 1448'den itibaren İbrânîce yazma nüshalarda da aynı sistem uygulanmıştır. İbrânîce Kitâb-ı Mukaddes tasnifinde Ketuvîm grubunda gösterilmiştir; muhteva olarak tarihî kitaplardan olmasına ve Ezra-Nehemya'dan önceki dönemi anlatmasına rağmen, onlardan sonra yer almaktadır. Hıristiyanların tasnifinde ise "tarihî kitaplar" içinde gösterilmiştir. Birinci ve İkinci Târihler kitapları, insanlığın yaratılışından Bâbil esareti dönüşüne kadar devam eden dönemi anlatmaktadır. Âdeta Ahd-i Atîk'in "tarihî kitapları"nda anlatılan olayların bir tekrarı mahiyetindedir. Birinci ve İkinci Târihler kitapları, Ezra-Nehemya ile birlikte "Tarihçi" (Le Chroniqueur) denilen bir yazara atfedilir. Bu kitapların Ezra tarafından yazıldığı da ileri sürülmektedir. Kitap milâttan önce 330-250 yılları arasında kaleme alınmış olmalıdır.

III. AHD-i ATÎK ve HIRİSTİYANLAR

Ahd-i Atîk, hıristiyanlarca da kutsal kabul edilmekte ve hıristiyan Kitâb-ı Mukaddes'inin ilk bölümünü teşkil etmektedir. Özellikle yahudi ve hıristiyan geleneğinde Hz. Mûsâ'ya nisbet edilen bugünkü Tevrat, Bâbil esareti sonrasından başlamak üzere, kelime kelime Yahve tarafından vahyedilmiş bir kitap olarak kabul edilmiştir (bk. TEVRAT). Bütün hıristiyan kiliseleri prensip olarak yahudi kanonundaki kitapları kabul etmektedirler; ancak Hıristiyanlık, İskenderiye yahudilerine ait kutsal kitaplar listesini (kanon) benimsemiştir. Masoretik metin ile Grekçe metin arasında da farklılıklar söz konusudur. Yahudi kanonundaki kitaplara yapılan ilâveler dışında, ayrıca Katolikler'in "deutérocanonique" kabul ettikleri kitaplar da vardır ki bunlar Protestanlar tarafından "apokrif" sayıldıkları için kabul edilmemektedir. Doğu kiliseleri (Ortodokslar ve Kadıköy Konsili kararlarını kabul etmeyenler) ise bu kitaplarla ilgili açık bir tavır ortaya koymamışlardır.

Ahd-i Atîk, Hz. Îsâ ve ilk kilise için yegâne kutsal kitap idi. Hz. Îsâ'nın, Kur'an'da da belirtildiği gibi, bazı hükümleri değiştirmenin dışında (bk. Âl-i İmrân 3/50), Tevrat'ı veya peygamber kitaplarını kaldırmak gibi faaliyeti asla olmamıştır. Tam aksine o, "Sanmayın ki ben şeriatı (Tevrat) yahut peygamberleri yıkmaya geldim, ben yıkmaya değil fakat tamam etmeye geldim" (Matta, 5/17) demektedir. İlk kilise ve havâriler Ahd-i Atîk'i kabul etmekte ve ibadette ondan parçalar okumakta idiler. Fakat özellikle Pavlus (St. Paul) ile birlikte, Ahd-i Atîk'in şer'î hükümlerinin Îsâ Mesîh vasıtasıyla akdedilen Ahd-i Cedîd neticesinde geçersiz kılındığı ilân edilmiş, daha ilk Kudüs Konsili'nde eskiden putperest olan yeni hıristiyanlardan, bazı hükümler dışında Ahd-i Atîk'e uymaları istenmemiştir (Resullerin İşleri, 15/28-29). Hıristiyanlık Ahd-i Atîk'i kurtuluş tarihinin ilk merhalesi olarak kabul etmektedir.

IV. AHD-i ATÎK ve MÜSLÜMANLAR

Kur'ân-ı Kerîm yahudileri **Ehl-i kitap*** kabul etmekte, onlara kitap verildiğini bildirmektedir. Yine Kur'an'da belirtildiğine göre İsrâiloğulları'na nebîler ve resuller gönderilmiş (bk. el-Mâide 5/20, 70), Hz. Muhammed'den önce gelen peygamberlere de kitaplar (zübür) verilmiştir (bk. Âl-i İmrân 3/184; en-Nahl 16/44). İsrâiloğulları'na kitap, hikmet ve peygamberlik verildiğini bildiren Kur'ân-ı Kerîm, onlara gönderilen peygamberlere indirilen kitaplar hususunda şu bilgileri vermektedir: İbrâhim nesline, Mûsâ ve Hârûn'a kitap, Mûsâ'ya furkan, suhuf ve elvâh verilmiş (bk. M. F. Abdülbâkī, *Mu'cem*, "Furkān", "Kitâb", "Levh", "Suhuf" md.leri), Hz. Mûsâ'ya indirilen kitap İsrâiloğulları'na miras bırakılmıştır (bk. el-Mü'min 40/53). Tevrat Allah tarafından indirilmiştir ve Allah'a teslim olmuş peygamberler onunla hükmetmişlerdir (bk. el-Mâide 5/44). Kur'ân-ı Kerîm'de ayrıca Dâvûd'a Zebur'un verildiği (bk. en-Nisâ 4/163; el-İsrâ 17/55) belirtilmekteyse de Ahd-i Atîk'in Tevrat ve Zebur dışındaki diğer kitaplarından bahsedilmemektedir.

Kur'ân-ı Kerîm'de Tevrat ve Zebur'un sadece adları zikredilmemekte, muhtevalarına dair de bilgi verilmekte, İsrâiloğulları'na gönderilen peygamberlerin tebliğ faaliyetleriyle ilgili kıssalar nakledilmektedir ki bu bilgilerin birçoğunu, kısmen farklı şekillerde de olsa, bugünkü Ahd-i Atîk külliyatında bulmak mümkündür. Diğer taraftan, Tevrat'ta ümmî resulün geleceğinin yazılı olduğu belirtilmekte, ancak yahudilerin Allah kelâmını tahrif ettiklerine dikkat çekilmektedir (bk. el-Bakara 2/75; en-Nisâ 4/46; el-Mâide 5/13, 41).

Müslümanlar gerek Ehl-i kitap'ın, kendilerine verilen kitapları tahrif ettiklerine dair Kur'an hükmünü açıklamak, gerekse İslâm öncesi ilâhî kitaplarda Hz. Muhammed'in geleceğinin müjdelendiğine dair âyetleri izah etmek için sadece Tevrat'ı değil, Ahd-i Atîk'in bütün kitaplarını incelemişlerdir. Bu hususta, söz konusu âyetlerin delillerle açıklandığı tefsir kitaplarının dışında, diğer dinlerin tetkik edildiği müstakil veya **reddiye*** türünde eserler yazılmıştır. İbn Hazm'ın *Kitâbü'l-Fasl fi'l-milel ve'l-ehvâ' ve'n-nihal*'i, Cüveynî'nin *Şifâ'ü'l-ġalîl fî beyâni mâ vakaa fi't-Tevrât ve'l-İncîl mine't-tebdîl*'i, İbn Kayyim el-Cevziyye'nin *Hidâyetü'l-hayârâ fî ecvibeti'l-yehûd ve'n-nasârâ*'sı, Rahmetullah el-Hindî'nin *İzhârü'l-hakk*'ı bunlardan bazı örneklerdir (bk. BEŞÂİRÜ'n-NÜBÜVVE, TAHRİF).

Müslümanlar, prensip olarak, yahudilere indirilen kitapların (Tevrat ve Zebur) muhtevalarıyla ilgili gerek Kur'ân-ı Kerîm'de gerekse hadislerde verilen bil-

gilerden bugünkü Ahd-i Atîk külliyatı içinde bulunanları doğru kabul etmekle birlikte, bu iki temel İslâmî kaynağa ters düşen bilgilerin tahrif neticesinde ortaya çıktığına ve bu sebeple reddedilmesi gerektiğine inanırlar. Ayrıca Ahd-i Atîk'te yer alıp temel İslâmî kaynaklarda bulunmayan, ancak İslâmî inanç ve telakkilere de aykırı bir yanı olmayan bilgilerin doğru olabileceğini kabul ederler. Bunların dışında müslümanların kesin bilgi sahibi olmadıkları hususlarda takınacakları tavrı ise Hz. Peygamber'in şu hadisi açıklamaktadır: "Ebû Hüreyre diyor ki: Ehl-i kitap olan yahudiler Tevrat'ı İbrânîce metninden okurlar, müslümanlara ise Arapça tefsir ederlerdi. Bu hususta Resûlullah ashabına, Ehl-i kitab'ın sözlerini ne doğrulayın ne de yalanlayın; ancak, 'Allah'a, bize indirilene, İbrâhim'e, İsmâil'e, İshak'a, Ya'kūb'a ve oğullarına indirilene, Mûsâ ve Îsâ'ya verilene ve bütün peygamberlere rableri tarafından gönderilene inanırız; onlar arasında bir ayırım yapmayız, biz Allah'a teslim olanlarız' (el-Bakara 2/136) deyin buyurmuştur" (Buhârî, "İ'tişâm", 25, "Tefsîr", 2/11).

V. İLMÎ ARAŞTIRMALAR ve AHD-i ATÎK

Ahd-i Atîk'te verilen bilgilerin tarihî gerçeklere uygunluğunu tesbit etmek için Batı dünyasında XVI. asırdan itibaren tenkit faaliyetlerine başlanmış, ilimlerin ve teknik araştırmaların gelişmesi nisbetinde birtakım sonuçlara ulaşılmıştır. Metin tenkidi çalışmalarıyla Ahd-i Atîk'teki kelimelerin menşei, üslûp, metnin aslına uygunluğu (authenticité) ile mevcut çelişkiler ve tekrarlar ortaya konmuştur. Neticede Tevrat'ın muayyen bir dönemde ve bir tek kişi tarafından değil, farklı dönemlerde çeşitli yazarlar tarafından kaleme alındığı, düzeltme, değiştirme ve ilâveler yapıldığı, bu haliyle derleme bir kitap olduğu, yahudi geleneğinin kabul ettiği gibi bir tek kişiye yani Hz. Mûsâ'ya nisbet edilemeyeceği, tarihî ve ilmî verilerle ortaya konmuştur. Bu durum, Tevrat'ın tahrif edilmiş bir kitap olduğu hususundaki Kur'an hükmünü teyit etmektedir. Ahd-i Atîk'i teşkil eden diğer kitapların da nisbet edildikleri şahıslar tarafından kaleme alınmadığı, daha sonraki dönemlerde farklı kişilerce yazılıp çeşitli düzeltme ve ilâveler yapıldığı, metne müdahalelerde bulunulduğu, bu kitapların istinsahı sırasında müstensihlerin bilerek veya bilmeyerek birçok değişiklik yaptıkları yine bu ilmî tedkiklerle ortaya çıkarılmıştır.

Ahd-i Atîk'le ilgili gerek metin tetkik ve tenkidi faaliyetleri, gerekse tarihî tenkide hizmeti yönünden arkeolojik çalışmalar sonunda, bazan mevcut bilgileri doğrulayan, çok defa da yalanlayan sonuçlar elde edilmiştir. Kutsal kabul edilen yazıların, vahiy ve ilham mahsulü oldukları için, ilmî ölçülerin ve tenkidin dışında kalması gerektiği iddiası Ahd-i Atîk için geçerli değildir. Zira mevcut şekliyle bu yazıların kutsallığına inananlar bile kutsal metin yazarlarının rolünü, üslûp, kullanılan kelimeler ve çerçeveyi tamamlayan bilgilerde yazarların tasarrufunu kabul etmektedirler. Dolayısıyla yazarın bilgi seviyesi, ulaşabildiği ve derleyebildiği rivayet ve telakkiler metnin muhtevasına tesir etmektedir. İçinde bulundukları toplum ve dönemin şartlarıyla sınırlı olan bu yazarlar, genelleme ve sembolizm yerine, ilâhî muhtevayı, ayrıntılı zaman ve mekân boyutlarıyla süsleyince ortaya birçok hata çıkmıştır. Kitapların tedvîninde sonraki dönemlere ait ilâve ve değişiklikler, çok defa birbirine zıt hükümlerin veya bilgilerin aynı metin içinde yer almasına sebep olmuştur. Bazı şahıs ve olaylarla ilgili tekrar ve çelişkili bilgiler ise farklı yazarların mevcudiyetini ortaya koymaktadır. Bundan dolayı, kitapların belli şahıslara ait oluşuyla ilgili dinî gelenekler de geçerliliğini yitirmiş bulunmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA:

Buhârî, "İ'tişâm", 25, "Tefsîr", 2/11; M. F. Abdülbâkī, *Mu'cem*, "furkān", "kitâb", "levh", "suhuf" md.leri; *Initiation Biblique* (nşr. A. Robert—A. Tricot), Paris 1954; Edouard Dhorme, *La Bible I: L'Ancien Testament*, Paris 1956, Introduction; J. Steinmann, *La Critique devant La Bible*, Paris 1956; *La Sainte Bible: Bible de Jérusalem*, Paris 1961; F. V. Beare, "Bible", *IDB*, I, 407; K. Grobel, "Biblical Criticism", *a.e.*, I, 407-413; R. H. Preiffer, "Canon of the OT", *a.e.*, I, 498-520; D. N. Freedman, "Pentateuch", *a.e.*, III, 711, 727; B. M. Metzger, "Versions, ancient", *a.e.*, IV, 749-760; B. L. Roberts, "Text, OT", *a.e.*, IV, 580-594; E. Jacob, *l'Ancien Testament*, Paris 1967; *Introduction à la Bible II: Indroduction Critique à l'Ancien Testament*, Paris 1973, s. 293, 320, 402; *NDB*, s. 35-36; *Ancien Testament* (Traduction Oecumenique de la Bible), Paris 1980, s. 410; I. Epstein, *Le Judaisme, Origines et Histoire*, Paris 1980; J. B. Frey, "Apocryphes de l'Ancien Testament", *DBS*, I, 354-460; L. Delaporte, "Archeologie Biblique", *a.e.*, I, 602-613; L. Dennefeld, "Critique textuelle de l'Ancien Testament", *a.e.*, II, 240-256; C. Van Puyvelde, "Manuscrits Biblique", *a.e.*, V, 793-819.

 Ö. FARUK HARMAN

AHD-i CEDÎD

(عهد جديد)

Kitâb-ı Mukaddes'in sadece hıristiyanlara ait olan ikinci kısmının adı.

I. GENEL BİLGİLER

Kitâb-ı Mukaddes (Fr. La Bible, İng. The Bible, Alm. Die Bibel, İtal. La Biblia) deyimi Ahd-i Atîk ile Ahd-i Cedîd'i ifade etmektedir. Ahd-i Atîk hem yahudi, hem de hıristiyanların kutsal kitabı olduğu halde Ahd-i Cedîd sadece hıristiyanlar tarafından kutsal kabul edilmektedir.

İsrâiloğulları Tanrı'nın kendileriyle yaptığı ahdi bozunca, Tanrı onlara Yeremya (31/31) vasıtasıyla yeni bir ahid vaad etmiştir. Hıristiyanlara göre ise bu yeni ahid Hz. Îsâ vasıtasıyla yapılmıştır (bk. İbrânîler'e Mektup, 9/15). Bu son ahdin yazılı belgeleri kabul edilen metinlere de Ahd-i Cedîd (Yeni Ahid, Nouveau Testament, New Testament) adı verilmiştir. Ancak bu isim, milâttan sonra II. asrın sonlarına doğru kullanılmaya başlanmıştır (bk. *Nouveau Testament*, s. 13).

Ahd-i Cedîd'i teşkil eden kitapların sayısı, Trente Konsili'nde tesbit edilip kesinleşen şekliyle yirmi yedidir. Bu kitaplar İnciller (4), Resullerin İşleri, Pavlus'un (St. Paul) Mektupları (14), Genel (Katolik) Mektuplar (7), Yuhanna'nın Vahyi'dir.

Hıristiyanlığın ilk dönemlerinde İncil ve Havâriler diye iki bölüme ayrılan Ahd-i Cedîd (bk. H. Höpfl, *DBS*, II, 465), günümüzde, Ahd-i Atîk'te olduğu gibi, üç kısma bölünmüştür: **1.** Tarihî Kitaplar: Dört İncil ve Resullerin İşleri; **2.** Tâlimî Kitaplar: Pavlus'un Mektupları ile "Katolik" diye adlandırılan yedi mektup; **3.** Peygamberlik: Yuhanna'nın Vahyi (bk. H. Höpfl, *DBS*, II, 465).

Hz. Îsâ Ârâmîce konuştuğu halde, başta İnciller olmak üzere, Ahd-i Cedîd kitaplarının hepsi Grekçe'dir. Sadece Matta İncili'nin Ârâmîce olduğu, fakat onun orijinal nüshasının kaybolduğu söylenmektedir (bk. *IB*, s. 210-211).

Ahd-i Cedîd'i oluşturan yirmi yedi kitabın metnini ihtiva eden pek çok yazma vardır. Hepsi de Grekçe olan bu yazmaların hiçbiri Ahd-i Cedîd yazarlarına ait değildir. Orijinal nüshalar dayanık-